

**АВТОХТОННОТО НАСЕЛЕНИЕ НА МАРОКО –
БЕРБЕРИТЕ – ОСНОВЕН НОСИТЕЛ НА МЕСТНОТО
ОБИЧАЙНО ПРАВО. ЕТАПИ В ПРОЦЕСА НА
ПРИЗНАВАНЕ НА ПРАВОТО МУ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ**

Камен Дончев

ИЕФЕМ при БАН – гр. София

***THE AUTOCHTHONOUS POPULATION IN MOROCCO –
THE BERBERS – THE MAIN BEARERS OF THE LOCAL
CUSTOMARY LAW. STAGES IN THE PROCESS OF RECOGNITION
OF THEIR RIGHT FOR SELF-DETERMINATION***

Kamen Donchev

*Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at Bulgarian
Academy of Sciences – Sofia*

Abstract:

The article explores customary law of different Berberian tribes. The author stresses on the dynamics of customary law because of the influence of the dominant juridical system in the state.

Key words: *Berberian tribes, customary law, Islam.*

Интересът ми към този проблем възникна вследствие на обстоятелството, че през 2007 г. бях на тримесечна специализация в Кралство Мароко със стипендия, отпусната от мароканското правителство.

Целта на изследването ми беше изучаване на обичайното право в Мароко. Още в началото на работата си констатирах, че когато се говори за обичайното право на Мароко се има предвид преди всичко обичайното право на берберите – най-старото, автохтонно население на Мароко. Нещо повече: оказа се, че берберите може да се смятат

за основен носител на традиционната култура изобщо в тази страна. По тази причина аз насочих изследването си към изучаване именно на обичайното право на берберите в Мароко.

Възниква естественият въпрос: кои са берберите? Резултатите от изследванията на много автори от различни епохи показват, че автохтонното население на една огромна територия в Северна Африка от Канарските острови на запад до Египет на изток и от Средиземно море на север до Нигер на юг има определена общност в своите диалекти, а също и общи елементи в социалната си организация (Camps 2002: 11). Това население, получило наименованието “бербери”, никога не е имало самосъзнание за единна етнична или лингвистична общност в горепосочените граници. Същевременно обаче в продължение на всички исторически епохи то е устоявало на завоеванията, на владичеството на всякакви чуждестранни елементи (картагенци, латинци, вандалаи, араби, европейци), съхранявайки своя език, своето обичайно право, своите архаични форми на социална организация. Или, както отбелязва френският автор Габриел Кампс, това население винаги е успявало да съхрани своята идентичност, да “остане самото себе си”, и заключава: да “останеш самият себе си” в тези обстоятелства, “това значи да бъдеш бербер” (Camps 2002: 12).

Откъде всъщност идва названието “бербер”? Още в дълбока древност древните гърци наричали Северна Африка, населявана от представители на бялата раса, Либия, в противовес на Сахара, населявана от тъмнокожите етиопци. По време на римското владичество на Северна Африка римляните нарекли тази територия Африка – име, с което първоначално се наричала само една римска провинция в пределите на съвременен Тунис. По-късно Африка започнал да се нарича целият континент.

По време на колонизацията на Северна Африка римляните, смятайки местното население за чуждо на тяхната цивилизация, го наричали “варвари” (на латински: “barbari”). По-късно след арабското нашествие арабите видоизменили названието “барбари” в “брабер” – дума, която в единствено число на арабски език се произнася “бербер” (Serrada Abbй, Huard 1990: 11). Трябва да се отбележи обаче, че местното население на Северна Африка още от дълбока древност и

до наши дни нарича себе си “амазири” (amazighe), което означава “свободни хора”.

Научните изследвания показват, че берберската цивилизация има своите корени в праисторическата епоха. Може да се смята, че берберите са представители на прамедитеранците (Serrada Abbé, Huard 1990: 15).

Традиционното общество на берберите е общество от аграрен тип. Берберите се занимават със земеделие и скотовъдство и имат постоянни селища. Преди всичко обаче те са скотовъдци, поради което за тях са характерни също сезонните миграции между планината и полето, обусловени от нуждата от пасища за добитък.

Най-характерната черта на психологията на берберите, подчертавана от изследователите, това е стремежът им към лична независимост. В техния обществен живот съществува тенденция към сдружаване, но не и към колективизъм (Serrada Abbé, Huard 1990: 19). С това се обяснява и обстоятелството, че в своята история те никога не са успели да създадат трайни самостоятелни държавни обединения.

За традиционната религия на берберите било характерно смесването на местни анимистични практики с някои култове, възприети от Египет. По време на римското владичество голяма част от берберите приели християнството. След арабското завоевание обаче берберите повсеместно преминали в лоното на исляма. Причините за това може да се търсят, от една страна, в обстоятелството, че християнството в Северна Африка било отслабено от разпространението на много ереси, най-популярна сред които била манихейската. От друга страна, простотата и яснотата на ислямската доктрина, проповядваща съществуването само на върховен бог и неговия пророк, противостояща на трудно разбираемите християнски мистерии за триединството на бога (бог-отец, бог-син и светият дух), за това, че Христос едновременно е и бог, и човек, намерили благоприятна почва сред берберите (Camps 2002: 187–188).

Трябва да се отбележи обаче, че ислямизацията на берберите не била равностепенна на арабизация. Макар и ислямизирани, берберите продължавали да живеят според древните си обичаи, запазвайки своя език, своята социална организация и своята култура.

Берберите в Мароко населяват главно планинските масиви по цялата страна за разлика от арабското население, установило се в

равнините и по океанското крайбрежие, изгласквайки местното население в планините. Те се подразделят на три групи: рифяни – населяващи планинската верига Риф, простираща се по Средиземноморското крайбрежие на север, собствено амазири или имазири – населяващи Средните Атласки планини в центъра и шльох – населяващи Високите Атласки планини в южната част на страната. Тези групи говорят на три различни диалекта, носещи специални названия, а именно: тарифит (tarifite) – на север, тамазир (tamazighe) – в центъра и ташелит (tachelhite) – на юг.

Обичайното право на берберите в Мароко се отличава със своята архаичност като право, присъщо на древно общество, принадлежащо на доислямската цивилизация в Северна Африка. То се нарича изреф (izref) или азреф (azref) – старинен термин в берберските диалекти, означаващ сребро, в частност сребро в качеството на пари, а в по-широк смисъл означаващ и глоба (Mezzine 1998: 68).

Съществена негова черта е изразяването му само в устна форма и във връзка с това неговата еволютивност: на всички етапи от своето развитие то е можело свободно да се обогатява с нови норми. Именно еволютивният характер на обичайното право на берберите коренно го отличава от мюсюлманското право (шерията), разпорежданията на което са строго дефинитивни. Друга съществена черта на обичайното право на мароканските бербери се състои в неговия глобален социален характер, изразяващ се във факта, че то регулира всички аспекти на публичния и частен живот на групата.

Основната клетка на берберското общество в Мароко това е голямото агнатно семейство, състоящо се от семействата на няколко братя и основаващо се на предаване на властта по мъжка линия. Главата на свемейството, наричан амгхрап (amghrar), се ползва с абсолютна власт. След смъртта му властта преминава не към най-големия му син, а към най-големия от агнатите (братята) (Serrada Abbé, Huard 1990: 18) (Camps 2002: 225).

Няколко големи семейства, свързани с родствени връзки, се отнасят към едно по-голямо родствено обединение, наричано риф (rif). От своя страна няколко такива обединения образуват основната политическа и административна единица на берберското общество – дуар (douar) или село. Обединението на няколко дуара съставлява

една фракция, наричана ир'с (ir's), а обединението на няколко фракции образува племе, наричано такбилт (taqbilt) (Bruno 1918: 233–234).

Ръководният орган на дуара или селото се нарича джемаа (djema) (Bruno 1918: 233–234) (Camps 2002: 225). Джемаата представлява общо събрание на всички жители на селото, в което обаче по традиция право на глас имат само главите на големите семейства – амгхарите. Тя ръководи всички аспекти на селския живот: регулира отношенията със съседите, а именно със селата от същото племе или с външни села; взема решения, засягащи всекидневния стопански живот: определя началните дати на оран и жътва. Джемаата има също наказателни функции: налага глоби, наказания като: изселване от селото, конфискация на имуществото, разрушаване на дома. Поради това, че берберите особено държат на свободата си, наказания като задържане и въобще затвор не се практикуват.

Трябва да се отбележи обаче, че джемаата не разполага със специални органи на съдебна власт. И това е особено видно в сферата на гражданските процеси. По обичайното право съдебният процес се състои в следното: двете спорещи страни избират по взаимно съгласие един арбитър. Арбитърът се избира от хора с добра репутация. Той може да бъде дори от друг дуар, а също и от друго племе. В своите решения арбитрите се придържат към изрефа – обичайното право. Ако решението на арбитъра не удовлетворява спорещите или един от тях, последните могат да изберат друг арбитър, дори и трети. В края на краищата, ако решението и на третия арбитър не удовлетворява една от страните, на другата страна не ѝ остава нищо друго, освен да упражни сила, за да постигне своето. Получава се така, защото джемаата няма право да се намесва и да заставя неудовлетворената страна да приеме решението на даден арбитър, а също не може да съди самият той (Bruno 1918: 235–238). Отсъствието на специални органи на съдебна власт е една от съществените черти на обичайното право на берберите, която го отличава от мюсюлманското право (шерията).

За берберското общество е присъщо всеобщо равенство на членовете му. Това равенство до голяма степен се отнася и до жените. Например в сферата на обичайното семейно право се срещат някои практики, свидетелстващи за по-свободното положение на жените

в обществото и несъществуващи в мюсюлманското право. Така у мароканските бербери жената има право да помоли съпруга си да я “изгони”, т.е. да ѝ върне свободата. Такава “изгонена” жена, както и вдовицата, се ползва с доста голяма свобода. Много често тя става азрия (azriya), буквално “жена без мъж”, което практически означава куртизанка. При това посоченото положение може да бъде временно. След известно време тя може отново да се върне към съпружеския живот. И това нейно поведение не се осъжда нито от роднините ѝ, нито от другите жени (Camps 2002: 245–246).

Според обичайното право на берберите жените не наследяват имот и това се обяснява със стремежа за запазване на целостта на семейното поземлено богатство. Както са се изразили местните селяни пред един изследовател: “ако нашите жени наследяваха, те щяха да обогатяват семействата на своите мъже и да допринасят за обедняването на своите семейства” (Camps 2002: 246). По този показател обичайното право на берберите съществено се отличава от мюсюлманското право, което предвижда на жените право на наследство.

Тук може да се отбележи, че въпросът за лишаването на жените от право на наследство е обект на специално внимание в антропологичната литература като се има предвид, че този принцип на наследяване се среща и в други обичайно-правни системи, като например в българското обичайно право (Андреев 1980: 129), в обичайното право в един район на Франция – Нормандия (Le Roy Ladurie 1972: 835). Той е бил характерен и за правото на древните франки (Yver 1966: 291). В литературата посоченият принцип на наследяване “се обяснява с патрилокалността и се разглежда като основен принцип на патрилинейното, комплексно структурирано семейство” (Касабова-Динчева 2002: 40-41).

Друга характерна черта на берберското общество това е правото и същевременно неотменното задължение на семейството за кръвно отмъщение (вендета) по отношение на друго семейство. Кръвното отмъщение между семействата се практикува с особена сила и продължава понякога в продължение на много години. Това обстоятелство е обусловило съществуването в един район на Високите Атласки планини на следната практика. Семейството на убица изпраща в семейството на жертвата една жена, която остава там

докато не роди мъжка рожба. Смисълът на това се състои в следното: “Ние ви лишихме от доблестен мъж, ние ви даваме чрез тази жена възможност да го заместите” (Camps 2002: 249).

Трябва да се отбележи, че разглежданото обичайно право на берберите в Мароко (изреф) с присъщите му особености, отличаващи го от мюсюлманското право (шерията), се е практикувало преди всичко сред втората от горепосочените групи бербери, а именно сред имазирите, населяващи Средните Атласки планини в центъра на страната. Обичайното право на другата голяма група бербери – шлъох – живееща в южната част на страната, във Високите Атласки планини, било до голяма степен повлияно от шерията. Най-съществените прояви на това влияние са наличието в правната система на шлъох на органи на съдебна власт – кадии – и признаване на жените на право на наследство.

Политиката на френския протекторат в Мароко (1912–1956 г.), вдъхновена от познатата максима “разделяй и владей”, била насочена към признаване на правото на съществуване на отделна общност на берберите и противопоставянето ѝ на арабската общност. Така в Бюлетина на Комитета на Френска Африка от април 1912 г. се посочва: “Ние не възнамеряваме да допуснем, щото разпокъсаните понастоящем племена в Магреба да се превърнат в единна общност, която би се обърнала по-късно срещу нас. Обособеността на берберските групи преди всичко представлява препятствие, но тя ще ни помогне да достигнем окончателния резултат, който сме длъжни да търсим в Мароко” (Essaid 1998: 125).

Отчитайки обстоятелството, че обичайното право на берберите съществено се отличава от мюсюлманското право (шерията) френските власти го превръщат в инструмент за осъществяване на своята политика. Техните усилия са насочени към запазване и поощряване на обичайното право, а в някои случаи дори и към налагането му в райони, където шериятът се е установил достатъчно здраво.

Във връзка с това в годините на протектората се появяват не малко научни изследвания на френски автори, посветени на обичайното право на берберите, на тяхната социална организация, както и на традиционната им култура като цяло. Тези изследвания имат безспорен принос в изучаването на традиционното общество на

берберите. Те запазват своето значение на важни извори и сериозни научни трудове в тази област и до днес. Същевременно обаче трябва да се отбележи, че в някои пунктове някои от тях не са лишени от тенденциозност. Така например изтъкнатият изследовател на берберското обичайно право Жорж Сюрдон в книгата си “Очерци по обичайното право на мароканските бербери (*Esquisses de droit coutumier berbère marocain*)” (Surdon 1928) заявява: “Мароканците се отнасят към берберската раса с изключение на няколко островчета араби..., еврейската общност и юдейско-андалузките и андалузки елементи в няколко градове” (Surdon 1928: 2). В други случаи някои автори понякога отправят преки политически послания. Например Анри Бруно в студията си “Записки върху обичайния устав на мароканските бербери (*Notes sur le statut coutumier des berbères marocains*)” (Bruno 1918) съветва: “Древните традиции на изрефа макар и в областта на гражданското право по-често са в хармония с нашия кодекс, отколкото законите на исляма, и... ние имаме интерес да ги запазим под наш контрол” (Bruno 1918: 239–240).

Политиката на френския протекторат, насочена към разединяване на мароканското общество, достига своята кулминация с издаването на така наречения Берберски Дахир (кралски декрет) от 16 май 1930 г. Според него арабоезичното население в страната се подчинява на мюсюлманското право (шерията), а бербероезичното население – на берберското обичайно право (изрефа). Трябва да се отбележи, че този декрет предизвикал широко протестно движение не само вътре в страната, но и сред другите арабо-мюсюлмански държави. В така създалата се обстановка френските власти били принудени да смекчат позицията си. В същата година по джамиите било разпратено писмо, в което се отбелязвало, че “всяко берберско племе, което изяви желание да се подчинява на юрисдикцията на шерията, ще получи незабавно един кадия за водене на неговите съдебни дела” (Essaid 1998: 129).

След придобиването на независимостта на Мароко в 1956 г. държавните власти провеждат политика, насочена към формиране на единна арабска мароканска нация, непризнаваща съществуването на отделна берберска общност.

Така с издаването на Дахира от 25 август 1956 г. обичайно-правните съдилища окончателно се унищожават. Все пак на 4 септем-

ври същата година крал Мохамед V, кралят, който обявява независимостта на Мароко, отправя послание към кадиите, изпратени в бившите райони на обичайното право, да се съобразяват с някои местни традиции доколкото те не противоречат на мюсюлманското право (Essaid 1998: 131).

Държавната политика, насочена към непризнаване на берберската общност, намира своето най-ярко отражение в приемането на мароканската конституция от 1962 г., определяща Мароко като “арабска държава”.

От 80-те години на XX век обаче започва движение за национално признаване на берберите. Така през 1980 г. излиза списанието Берберски журнал. То е забранено, а авторът му е арестуван по обвинението, че с това свое деяние е целял да издигне берберския език на равнището на арабския език. В течение на следващите години се образуват неформални берберски сдружения и на 1 май 1994 г. се провежда първата манифестация на берберите. В отговор на това са арестувани седем членове на сдружението Тилелли (Свобода). В същата година няколко берберски сдружения подписват Агадирската харта, издигаща искане за признаване на амазирския (берберския) език на същите права както на арабския език. Движението на берберите набира сила и през 2000 г. около 100 души подписват Манифест на берберите.

В крайна сметка със създаването през 2002 г. от настоящия крал на Мароко Мохамед VI на Кралския институт за амазирска (берберска) култура (Institut Royal de Culture Amazighe – IRCAM) движението за национално признаване на берберите се увенчава с успех.

Кралският институт за амазирска култура представлява научно учреждение, занимаващо се с изследване на всички аспекти на културата и обществения живот на берберите в исторически и съвременен план и ползващо се със значителни държавни субсидии. Той се намира в околностите на Рабат, столицата на Мароко, в огромно красиво ново здание, украсено с орнаменти в геометричен стил, характерен за амазирското изкуство. Може да се каже, че съществуването на този институт представлява най-убедителното доказателство, че понастоящем на берберите в Мароко се признава неоспоримо право на самоопределение, даващо им възможност да ползват свободно своя език, своята писменост и да запазват и развиват своята култура.

В заключение може да се направи извод, че предвид на всичко казано дотук става ясно как в процеса на конструкция на идентичността отделна страна на традиционната култура, в случая обичайното право, може да се превърне в елемент на идеологията.

ЛИТЕРАТУРА

Андреев, М., 1980: История на българската буржоазна държава и право. София, 1980.

Касабова-Динчева, А., 2002: От обичай към закон? – Българска етнология, 2002, № 2, 39–55.

Bruno, H. 1918: Notes sur le statut coutumier des berbères marocains. – In: Les archives Berbères (1915–1916). Rabat, 1918.

Camps, G., 2002: Les Berbères: mémoire et identité. Paris, 2002.

Essaid, M., 1998: Introduction à l'étude du droit. Mohammedia.

Le Roy Ladurie, E., 1972: Système de la coutume. Structures familiales et coutume d'héritage en France au XVIe siècle. – In: Annales ESC, 1972, vol. 27, № 4-5 (juillet-octobre), 825–846.

Mezzine, L., 1998: Le Droit coutumier. – In: Splendeurs du Maroc. Paris, 1998, 68–75.

Serrada Abbé, V., Huard, A. 1990: Le Berbère – Lumière de l'occident. Paris, 1990.

Surdon, G. 1928: Esquisses de droit coutumier Berbère marocain. Rabat, 1928.

Yver, J. 1966: Essai de géographie coutumière. Paris, 1966.